

Kapitola 1

Nova éra ve světové politice

Úvod: vlajky a kulturní Identita

Dne 3. ledna 1992 proběhlo v auditoriu moskevské vládní budovy setkání amerických a ruských vědců. Dva dny předtím se rozpadl Sovětský svaz a Ruská federace se stala nezávislou zemí. V důsledku toho zmizela z pódia auditoria Leninova socha a její místo na čelní zdi zaujala vlajka Ruské federace. Jak říci ale povšiml jeden z amerických účastníků, celá věc měla jednu chybu: vlajka visela vzhůru nohama. Hostitelé pak po upozornění chybu během první přestávky v rychlosti a tichosti napravili.

V letech po konci studené války se začaly dramaticky měnit národní identity i jejich symboly. Globální politika se nově definovala podle kulturních linií. Průvodním jevem této změny byly vlajky pověšené vzhůru nohama, nicméně stále častěji byly vyvěšovány vysoko a správně: Rusové i další národy pochodují pod těmito a podobnými symboly své nové kulturní identity.

V Sarajevu se 18. dubna 1994 shromáždilo na dva tisíce lidí s vlajkami Saudské Arábie a Turecka. Tím, že přišli s vlajkami těchto zemí - a nikoli OSN, NATO nebo USA —, chtěli shromáždění Sarajevanč demonstrovat, že se ztotožňují se svými muslimskými souvěrci, a tak světu dát najevo, koho považují za své opravdové přátele a koho za falešné.

V Los Angeles demonstrovalo 16. října 1994 pod „záplavou mexických vlajek“ na sedmdesát tisíc lidí. Protestovali proti návrhu zákona 187, jenž měl být schválen referendem a měl odepřít státní podporu nelegálním imi-grantům a jejich dětem. „Proč pochodují po ulicích s mexickými vlajkami, když požadují, aby jim bezplatné vzdělání poskytla tato země?“ kladli si otázku mnozí přihlížející, „neměli by pochodovat spíše pod americkou?“ A o dva týdny později demonstranti opravdu po ulicích s americkými vlajkami kráčeli -- jenže je nesli žerdí dolů, v reakci na skutečnost, že kontroverzní zákon byl přijat - vyslovilo se pro něj 59 procent kalifornských voličů.

Ve světě po studené válce mají vlajky svou váhu stejně jako další symboly kulturní identity včetně kříže, půlměsíce i pokrývky hlavy, a to proto, že svou váhu má kultura a kulturní identita má pro většinu lidí nejvyšší hodnotu. V současnosti lidé objevují nové (často však jen staronové)

identity a pochodují pod novými (často jen staronovými) vlajkami, což je vede k boji proti novým (často jen staronovým) nepřátelům.

Krutý pohled na svět této doby výstižně vyjadřuje výrok onoho benátského nacionalistického demagoga z románu Michaela Dibdina *Mrtvá laguna*: „Bez skutečných nepřátel neexistují skuteční přátelé. Pokud nedokážeme nenávidět to, čím nejsme, nemůžeme milovat to, čím jsme. To jsou staré pravdy, které bolestně znovu objevujeme po více než stu letech sentimentálních žvástů. Ti, kdo je popírají, popírají svou rodinu, tradici, své dědické právo a nakonec i sebe sama! Nedojdou snadno odpuštění." Bolestnou pravdu obsaženou v těchto starých názorech nemohou ignorovat státníci ani vědci. Pro národy hledající identitu a znovuobjevující svou etnicitu jsou nepřátelé nezbytní - potenciálně nejnebezpečnější nepřátelství přitom propukají na zlomových liniích mezi hlavními světovými civilizacemi.

Ústřední teze této knihy zní, že kultura a kulturní identity, které jsou v nejširším ohledu zároveň identitami civilizačními, utvářejí ve světě po studené válce vzorce soudržnosti, rozpadu a konfliktu. Důsledky této teze se zabývá pět částí knihy.

Část I: Poprvé v historii má globální politika multipolární a zároveň multivilizační ráz; modernizace již není totéž, co pozápádnění, a je jím výsledkem není ani univerzální civilizace v nějakém smysluplném významu slova, ani pozápádní nezápádních společností.

Část II: Mocenská rovnováha mezi civilizacemi prochází změnami: vliv Západu relativně upadá; roste ekonomická, vojenská i politická síla asijských civilizací; v islámských zemích dochází k demografické explozi, což má destabilizační účinky jak pro tyto země samotné, tak pro jejich sousedy; obecně lze říci, že nezápádní země znovu nalézají hodnoty své vlastní kultury.

Část III: Rodí se světový řád založený na civilizaci: společnosti kulturně si blízké navzájem spolupracují; snahy přesadit nějakou společnost z jedné civilizace do druhé jsou neúspěšné; země se sdružují kolem vůdčích nebo ústředních států své civilizace.

Část IV: Univerzalistické nároky vedou Západ stále častěji do konfliktů s jinými civilizacemi, nejzávažnější je konflikt s islámem a Čínou; na lokální úrovni vedou války na zlomové linii, zejména mezi muslimy a nemuslimy, ke „spojování příbuzných zemí“, a tak hrozí přerůst v širší konflikt civilizací. Proto se ústřední státy civilizací snaží tyto války zastavit.

Část V: Přežití Západu závisí na tom, zda Američané znovu potvrdí svou západní identitu a zda obyvatelé Západu uznají, že jejich civilizace je jedinečná, nikoli univerzální, a sjednotí se za účelem její obnovy a obrany, čelíce výzvam nezápádních společností. Globální války se lze

vyvarovat jen tehdy, přijmou-li představitelé světových mocností multicivilizační charakter globální politiky a bu-dou-li spolupracovat na jeho udržení.

Multipolární a multicivilizační svět

Po konci studené války nabyla globální politika poprvé v dějinách multipolárního a multicivilizačního rázu. Po větší část dějin lidstva docházelo ke kontaktům mezi civilizacemi zřídka anebo vůbec. Od počátku novověku, tj. zhruba od roku 1500, měla globální politika dva rozměry: po více než čtyři staletí vytvářely multipolární mezinárodní systém uvnitř západní civilizace národní státy Západu - Velká Británie, Francie, Španělsko, Rakousko,

Prusko, Německo, Spojené státy a další. Tyto státy na sebe vzájemně působily, soutěžily mezi sebou a vedly války. Západní státy zároveň expandovaly: dobývaly, kolonizovaly či významnou měrou ovlivňovaly všechny ostatní civilizace (mapa 1.1, viz přední předsádka). Během studené války nabyla globální politika bipolárního rázu a svět se rozdělil na tři části. Skupina bohatých a demokratických společností vedených Spojenými státy byla vtažena do ideologického, politického, ekonomického a někdy i vojenského soutěžení se skupinou poněkud chudších komunistických společností, které pod svým vedením shromáždil Sovětský svaz. Značná část konfliktů mezi těmito uskupeními se odehrála ve třetím světě, tedy mimo území obou těchto táborů. Ke třetímu světu náležely země, které byly často opravdu chudé, postrádaly politickou stabilitu, někdy teprve nedávno získaly samostatnost, a země, prohlašující se za neutrální (mapa 1.2, viz s. 446-447).

Koncem osmdesátých let se komunistický svět zhroutil a mezinárodní systém studené války se stal historií. Ve světě po studené válce nehrají nejdůležitější roli ideologické, politické či ekonomické rozdíly mezi národy, nýbrž rozdíly kulturní. Národy a státy se pokoušejí odpovědět si na nezákladnější otázku, před níž lidé stojí: „Kdo jsme?“ Odpovídají na ni způsobem, který se stal pro lidské bytosti tradičním — totiž tak, že se vztahují k tomu, co pro ně znamená nejvíce. Při definování vlastní identity se lidé odvolávají na své předky, náboženství, jazyk, dějiny, hodnoty, zvyky a na instituce. Ztotožňují se s kulturně určenými skupinami - kmenem, etnickou skupinou, náboženskou obcí, národem a na nejobecnější rovině s civilizací. Politiku používají nejen k prosazování svých zájmů, ale také k určování vlastní identity. Kdo jsme, víme pouze tehdy, když víme, kdo nejsme, a mnohokrát dokonce pouze tehdy, když víme, kdo stojí proti nám.

Hlavními aktéry světového dění nadále zůstávají národní státy. Jejich jednání určuje stejně jako v minulosti snaha získat moc a bohatství, ale rovněž jejich kulturní orientace, jejich příbuznosti i rozdíly. Nejdůležitější

rozdělení nemá již podobu tří bloků, jak tomu bylo v době studené války, ale spíše sedmi nebo osmi hlavních civilizací (mapa 1.3, viz zadní předsádka). Nezapadni společnosti, zvláště východoasijské, zvyšují své ekonomické bohatství a vytvářejí základnu pro růst vojenské síly a politického vlivu. S růstem moci a sebevědomí prosazují nezapadni společnosti čím dál více vlastní hodnoty, přičemž odmítají ty, které jim byly „vnucené“ Západem.

„Mezinárodní systém dvacátého prvního století,“ tvrdí Henry Kissinger, „...bude tvořit nejméně šest hlavních mocností — Spojené státy, Evropa, Čína, Japonsko, Rusko a pravděpodobně Indie — stejně jako množství středně velkých a menších zemí.“¹ Kissingcrových šest velmocí náleží do pěti velmi odlišných civilizací, navíc jsou zde ještě významné islámské země, jejichž strategická poloha, velikost populace a ropné zdroje přispívají k růstu jejich vlivu na světové dění. V tomto novém světě je lokální politika politikou etnicity, globální politika politikou civilizací. Soupeření velmocí vystřídal střet civilizací.

V novém světě nebude k nezávažnějším, největším a nejnebezpečnějším konfliktům docházet mezi společenskými třídami, mezi chudými a bohatými či jinak ekonomicky definovanými skupinami, ale mezi národy náležejícími k různým kulturním entitám. Kmenové války a etnické konflikty budou vypukat uvnitř civilizací. Násilí mezi státy a skupinami z různých civilizací však s sebou nese možnost další eskalace, když se na podporu „blízkých zemí“ začnou spojovat další státy nebo skupiny pocházející / těchto civilizací.² Krvavé střety somálských kmenů žádné nebezpečí rozsáhlejšího konfliktu nepředstavují. Stejně tak krvavé střety rwandských kmenů sice ovlivní situaci v Ugandě, Zairu a Burundi, avšak dál jejich důsledky nesahají. Oproti tomu krvavé střety mezi civilizacemi, které se odehrávají v Bosně, na Kavkaze, Střední Asii nebo Kašmíru by mohly přerůst ve větší války. V případě jugoslávského konfliktu Rusko diplomaticky podporovalo Srby, zatímco Saudská Arábie, Turecko, Írán a Libye dodávaly zbraně i finanční prostředky bosenským muslimům, a to nikoliv z důvodů ideologických nebo mocenských, ale z důvodu kulturní přízvěnosti. „Kulturní konflikty,“ postřehl Václav Havel, „jsou dnes častější a nebezpečnější než kdykoliv v dějinách.“ Podobně Jacques Delors tvrdí, že „budoucí konflikty budou vyvolávány spíše faktory kulturními než ekonomickými či ideologickými“.³ A k těm nejzávažnějším kulturním konfliktům dochází právě na zlomových liniích mezi

civilizacemi.

Ve světě po studené válce je kultura jak rozdělující, tak sjednocující silou. Národy rozdělené ideologií, ale spojené kulturou, se začínají sjednocovat — tak tomu bylo v případě dvojího Německa a začíná k tomu docházet i v případě dvou Korejí či několika Čín. Naopak společnosti dosud sjednocené ideologií nebo historickými okolnostmi, ale rozdělené civilizační příslušností, se buďto rozpadají — to je případ Sovětského svazu, Jugoslávie a Bosny —, nebo v nich roste napětí — tak tomu je na Ukrajině, v Nigérii, Súdánu, Indii, na Srí Lance a v mnoha dalších zemích. Kulturně spřízněné země spolupracují jak ekonomicky, tak politicky; mezinárodní organizace, které spojují země s příbuznou kulturou, dosahují daleko větších úspěchů než ty, které se pokoušejí kulturní hranice přesahovat. Po pětadvaceti let rozdělovala Evropu jakožto hlavní hranice železná opona. Nyní se tato linie posunula o několik set kilometrů na východ a odděluje národy západního křesťanství od národů muslimských a pravoslavných.

Filozofické předpoklady, základní hodnoty, společenské vztahy, zvyky i celkový životní názor se v různých zemích významně liší. Tyto kulturní rozdíly posiluje revitalizace náboženství, k níž dochází ve velké části světa. Jednotlivé kultury mohou procházet nejrůznějšími změnami, přičemž jejich dopad na politiku a ekonomiku se může v různých obdobích lišit, avšak je zjevné, že hlavní rozdíly v politickém a ekonomickém vývoji jednotlivých civilizací mají své kořeny v jejich rozdílných kulturách. Tak úspěch východoasijských ekonomik pramení z kultury východní Asie stejně jako obtíže, které východoasijské společnosti mají při budování stabilních demokratických politických systémů. Neúspěch demokracie ve většině muslimského světa lze zase do značné míry vysvětlit kulturou islámu. I vývoj v postkomunistických společnostech východní Evropy a bývalého Sovětského svazu je určován jejich různými civilizačními identitami. Země s tradicí západního křesťanství směřují k hospodářskému rozvoji a demokratické politice, zatímco vyhlídky na obdobný rozvoj jsou v pravoslavných zemích značně pochybné, v muslimských republikách dokonce neutěšené.

Západ je v současné době nejmocnější civilizací a v nejbližší budoucnosti jí také zůstane. Nicméně jeho moc v poměru k jiným civilizacím upadá. Tím, že prosazuje své, západní hodnoty a chrání své zájmy, staví nezapadní společnosti před volbu: některé z nich se pokoušejí Západ napodobovat, a tím se k němu prakticky přidat; jiné společnosti, hlavně konfuciónské a islámské, se naopak snaží zvýšit svou ekonomickou a vojenskou moc, aby se mu mohly postavit a ve vztahu s ním dosáhly „rovnováhy“. Po skončení studené války je tedy hlavní osou globální politiky interakce mezi kulturou a mocí Západu a kulturou a mocí

nezápadních civilizací.

Shrnuto: Svět po studené válce je světem sedmi nebo osmi hlavních civilizací. Zájmy, nepřátelství a spojení mezi státy určuje kulturní příbuzenství a rozdíly. Nejvýznamnější země světa stále častěji pocházejí z různých civilizací. Riziko, že konflikt přeroste ve větší válku, hrozí hlavně v případě střetů mezi skupinami a státy s různou civilizační příslušností. Hlavní modely politického a ekonomického vývoje se liší od civilizace k civilizaci a rozdíly mezi civilizacemi patří ke klíčovým otázkám mezinárodního dění. Západ, jenž se dlouho těšil dominantnímu postavení, ztrácí svou moc a ta se přesouvá k nezápadním společnostem. Globální politika nabyla multipolárního a multicivilizačního rázu.

Jiné světy?

Mapy a paradigmaty. Právě podaný obraz globální politiky po studené válce — politiky, která je utvářena kulturními faktory a jejíž součástí je interakce mezi státy a skupinami odlišných civilizací — je značně zjednodušený. Mnohé skutečnosti vynechává, některé překrucuje a jiné zamlžuje. Přesto, máme-li o světě vážně přemýšlet a účinně v něm jednat, neobejdeme se bez nějaké takové zjednodušené mapy reality, určité teorie, jistého konceptu, modelu nebo schématu. Bez podobných intelektuálních konstruktů by existoval pouze „zmatek v rozpuku“, jak řekl William James. Thomas Kuhn ve svém dnes již klasickém díle *Struktura vědeckých revolucí* ukázal, že intelektuální a vědecký pokrok spočívá v nahrazování paradigmat, která již nedokáží vysvětlit nová nebo nově objevená fakta, paradigmaty jinými, jež tato fakta ozřejmují uspokojivějším způsobem. „Paradigma získává své postavení proto,“ píše Kuhn, „že při řešení některých problémů, které skupina odborníků považuje za kritické, je úspěšnější než paradigma s ním soupeřící. Být úspěšnější však neznamená být zcela úspěšný v případě jednoho problému, ani zvláště úspěšný v případě většího počtu problémů.“⁴ Anebo jak výstižně poznamenal John Lewis Gaddis: „Orientace v neznámém prostředí obecně vyžaduje nějakou mapu. Kartografie je podobně jako poznání samo nezbytným zjednodušením, které nám však umožňuje zjistit, kde jsme a kam můžeme jít.“ Podotýká, že takovým modelem byl i obraz soupeření supervelmocí během studené války, s nímž jako první přišel Harry Truman jež Gaddis charakterizuje jako „cvičení v geopolitické kartografii, které zobrazilo mezinárodní terén všeobecně srozumitelným způsobem, a tak připravilo cestu složitě strategii zadržování, jež brzy následovala“. Světově názory i kauzální teorie jsou nezbytnými průvodci po mezinárodní politice.⁵

V rámci značně zjednodušeného, nicméně velice užitečného paradigmatu studené války jednali a přemýšleli studenti mezinárodních vztahů i diplomate po čtyřicet let. Toto paradigma pochopitelně nedokázalo vy-

světlit vše, co se v globální politice dělo. Vyskytlo se mnoho anomálií, abych použil Kuhnova pojmu, a někdy i paradigma samo způsobilo, že vědci i státníci zůstali slepí k tak závažným událostem, jakou byl například rozkol mezi Sovětským svazem a Čínou. Přesto však tento jednoduchý model globální politiky dokázal vysvětlit důležité fenomény lépe než jakákoli jiná teorie, a stal se tak nezbytným východiskem analýzy mezinárodních vztahů, byl téměř všeobecně přijímán a po dvě generace formoval myšlení v globální politice.

Zjednodušená paradigmaty nebo mapy jsou pro lidské myšlení a jednání nepostradatelné - buďto budeme explicitně formulovat teorie a modely jako vodítka našeho jednání, nebo je naopak můžeme odmítnout a rozhodnout se, že budeme jednat pouze se zřetelem ke specifickým „objektivním“ faktům a každý případ posuzovat samostatně. Pokud bychom se však rozhodli takto, klamali bychom sami sebe. V našem podvědomí jsou totiž skryté předpoklady, předpojatosti a předsudky, které určují naše vnímání reality a posuzování faktů, stejně jako posuzování jejich důležitosti a hodnoty. HxPLICIT-ních či IMPLICITNÍCH modelů je nám třeba proto, abychom byli schopni:

1. utřídit realitu a vyvodit obecné závěry;
2. porozumět kauzálním vztahům mezi fenomény;
3. předvídat, a při troše štěstí i předpovídat, budoucí vývoj;
4. odlišit významné od nevýznamného;
5. zvolit k dosažení svých cílů správnou cestu.

Každý model nebo mapa je abstrakcí a pro některé účely se hodí více než pro jiné. Silniční mapa nám ukáže, jak se dostat z A do B, ale pilotujeme-li zrovna letadlo, moc nám nepomůže. V takovém případě se budeme ohlížet po mapě, na níž budou zvýrazněna letiště, radiové majáky, letové dráhy a topografie. Bez mapy bychom však byli xtraceni úplně. Čím detailnější mapa bude, tím věrněji bude odrážet realitu. Nicméně pro mnohé účely je příliš podrobná mapa nevhodná. Chceme-li se dostat po dálnici z jednoho velkoměsta do druhého, nebudeme potřebovat mapu obsahující mnoho informací nesouvisejících s automobilovou dopravou, na níž se hlavní dálnice budou vytrácet ve spleti vedlejších silnic. Takováto mapa by nás mohla spíše zmást. Ale na druhé straně mapa, na které by byla zakreslena pouze jedna dálnice, by realitu značně zkreslovala a snižovala by naši schopnost zvolit si jinou trasu, pokud by dálnice byla například zablokována nehodou. Stručně řečeno, potřebujeme takovou mapu, jež bude realitu zobrazovat i zjednodušovat ve stejné míře, a to způsobem, který se nejlépe hodí pro náš účel. S koncem studené války se objevilo hned několik map či paradigmat světové politiky.

Jeden svět: euforie a harmonie. Jedno z rozšířených paradigmat se zaklá-

dá na předpokladu, že konec studené války znamená v globální politice konec významných konfliktů a dosažení poměrně harmonického uspořádání světa. Z nejrůznějších formulací tohoto paradigmatu se nejvíce pozornosti dostalo tezi o „konci dějin“, s níž přišel Francis Fukuyama. Ten tvrdí, že „možná zakoušíme konec dějin jako takových; jinými slovy: dospíváme ke konečnému bodu vývoje lidské ideologie, čehož výsledkem je univerzální přijetí západní liberální demokracie jako konečné formy politického zřízení“. Fukuyama sice připouští, že na některých místech třetího světa stále může docházet ke konfliktům, ovšem globální konflikt je minulostí, a to nejenom v Evropě. K velkým změnám došlo „právě v mimoevropském světě“, zvláště pak v Číně a Sovětském svazu. Skončila válka idejí. Stoupenci marxismu-leninismu se možná stále ještě vyskytují „v místech jako Managua, Pchjongjang či Cambridge ve státě Massachusetts“, nicméně celkově triumfuje liberální demokracie. Budoucnost nebude patřit vleklým a vyčerpávajícím ideovým sporům, nýbrž spíše řešení pozemských ekonomických a technických problémů. A jak Fukuyama trochu posmutněle poznamenává na závěr, celá tato budoucnost bude poněkud nudná.⁶

Očekávání harmonie bylo značně rozšířené. K podobným názorům dospívali intelektuálové i politici. Padla Berlínská zeď, komunistické režimy vzaly za své, OSN nabylo na nové vážnosti a rivalové z doby studené války

se zapojili do „partnerství“ a na pořadu dne byly „velké úmluvy“, budování a udržování míru. Prezident nejmocnější země světa vyhlásil „nový světový řád“, rektor patrně nejvýznamnější světové univerzity odmítl jmenovat profesora studií bezpečnosti, neboť tohoto oboru již není třeba. „Aleluja! Studovat válku už nebudeme, protože žádná válka již nebude.“ Iluzi harmonie vyvolala euforie, která se objevila s koncem studené války, ovšem záhy se ukázala být právě jen iluzí. Začátkem devadesátých let se svět sice změnil, to ovšem neznamená, že se stal nutně mírumilovnějším. Změna byla nevyhnutelná, pokrok nikoli. Podobné iluze o harmonii provázely ve dvacátém století konec každého vážného konfliktu. Již první světová válka byla „válkou, která bude poslední“. Po ní se svět měl stát bezpečným místem pro demokracii. Druhá světová válka měla, tvrdil Franklin D. Roosevelt, „skoncovat se systémem jednostranných jednání, výlučných společenství, střezení mocenské rovnováhy a jiných nouzových prostředků, které se zkoušely po celá staletí a vždy selhávaly“. Namísto toho se měla zrodit „univerzální organizace mírumilovných národů“ a měla vzniknout „trvalá mírová struktura“.⁷ Nicméně první světová válka umožnila zrod komunismu a fašismu — cesta k demokracii, nastoupená o sto let dříve, byla opuštěna. Druhá světová válka stála u zrodu války studené, která nabyla opravdu

globálních rozměrů. A stejně brzy se rozplynuly i iluze, které se objevily s koncem této studené války — příčinou bylo množství etnických konfliktů a „etnických čistek“, zhroucení řádu a práva, vznik nových typů spolenectví i konfliktů mezi státy, vzkříšení neokomunistických a neofašistických hnutí, zesílení náboženského fundamentalismu, konec „diplomacie úsměvů“ a „politiky přitakávání“ ve vztazích mezi Ruskem a Západem, neschopnost OSN a Spojených států potlačit krvavé lokální konflikty a rostoucí asertivita expandující Číny. Během pěti let po pádu Berlínské zdi bylo možné zaslechnout slovo „genocida“ mnohem častěji než během kterýchkoliv pěti let studené války. Paradigma jednotného harmonického světa je očividně příliš vzdáleno realitě na to, aby mohlo být užitečným průvodcem světem po studené válce.

Dva světy: my a oni. Zatímco naděje na sjednocení světa se objevují vždy s koncem velkých válek, tendence myslet v pojmech dvou světů je v lidských dějinách přítomná stále. Jsme v neustálém pokušení rozdělovat lidi na „my“ a „oni“, na skupinu kolem nás a na ty druhé, na naši civilizaci a tamty barbary. Učenci svět vykládali za pomoci protikladů orient — okcident, sever — jih a střed — okraj. Muslimově svět tradičně rozdělují na *dar ailslúm* a *dar al-Harb*, krajinu míru a krajinu války. Podobné rozlišení, jistým způsobem obrácené naruby, se vyskytlo i v teoriích amerických vědců, kteří svět po studené válce rozdělili na „zóny míru“ a „zóny zmatku“. Do oněch prvních zahrnuli Západ a Japonsko s přibližně 15 procenty světové populace, do těch druhých zbytek světa.⁸¹

Obraz takto rozděleného světa se může do jisté míry shodovat se skutečností, podle toho, jak ony dvě části definujeme. Nejběžnější rozdělení, s nímž se setkáváme pod různými názvy, je rozdělení na země bohaté (moderní, rozvinuté) a země chudé (tradiční, nerozvinuté nebo teprve se rozvíjející). S tímto ekonomickým rozdělením historicky souvisí kulturní rozdělení na Západ a Východ, v němž se spíše než na rozdíly v hospodářském blahobytu klade důraz na rozdíly v základních filozofických východiscích, hodnotách a způsobu života.⁹¹ Každý z těchto obrazů odráží jisté prvky reality, ale stejně tak má svá omezení. Bohaté, moderní země mají zajisté řadu společných charakteristik, které je odlišují od chudých rozvojových zemí, jimž je rovněž vlastní řada společných charakteristik. Rozdíly v bohatství sice mohou vést ke konfliktům mezi jednotlivými společnostmi, ovšem zkušenost nás učí, že k tomu dochází především tehdy, když se bohaté a mocnější společnosti pokoušejí dobýt a kolonizovat společnosti chudé a tradiční. Západ to činil čtyři sta let. Poté se některé z kolonií vzbouřily a začaly proti koloniálním mocnostem, které v té době asi již stejně ztratily vůli vládnout, vést osvobozenecký boj. Dnešní svět je světem dekolonizovaným; dřívější koloniální boje za svobodu vystřídaly konflikty mezi osvobozenými národy.

Na obecnější rovině jsou, až na zvláštní případy, konflikty mezi bohatými a chudými nepravděpodobné. Na to, aby se chudé země mohly postavit zemím bohatým, postrádají politickou jednotnost, ekonomickou sílu i vojenský potenciál. Jednoduché rozdělení na majetné a nemajetné navíc komplikuje ekonomický vývoj v Asii a Latinské Americe. Bohaté státy spolu mohou vést obchodní války, chudé země války plné násilí, ale mezinárodní třídní boj mezi chudým Jihem a bohatým Severem je vzdálen realitě téměř stejně jako jednotný harmonický svět.

Ještě méně přínosné je bipolární kulturní rozdělení světa. Západ je v jistém smyslu určitou entitou, jenže co mají společného nezapadní společnosti kromě toho, že nejsou západní? Japonskou, čínskou, muslimskou, hin-duistickou a africkou civilizaci spojuje v oblasti náboženství, společenské struktury, institucí a vládnoucích hodnot velmi málo. Jednota nezápadu a dichotomie Západ-Východ jsou mýty vytvořené Západem. Tyto mýty trpí podobnými nedostatky jako západní orientalistika, kterou Edward Said oprávněně kritizuje, že jenom zvýrazňuje „rozdíl mezi tím, co je nám blízké, (Evropa, Západ, ‚my‘) a tím, co je nám cizí (Orient, Východ, ‚oni‘)“, přičemž nevysoveně předpokládá nadřazenost prvního nad druhým.¹⁰ Během studené války se svět do značné míry polarizoval v závislosti na ideologickém spektru. Ovšem žádné jednoduché kulturní spektrum neexistuje. Kulturní polarizace na „Východ“ a „Západ“ je částečně dalším důsledkem všeobecného, byť nepřilíš šťastného označování evropské civilizace jako civilizace západní. Místo o „Západu a Východu“ by bylo vhodnější hovořit o „Západu a zbytku světa“, čímž by se alespoň naznačila pluralita oněch „ne-západů“. Ve většině ohledů je svět příliš složitý, než aby se dal jednoduše ekonomicky rozdělovat na Sever a Jih, anebo kulturně na Východ a Západ.

Více méně 184 států. Třetí mapa světa po studené válce se odvozuje od teorie mezinárodních vztahů, jež se často označuje jako „realistická“. Podle této teorie jsou primárními (a fakticky jedinými důležitými) činiteli světového dění státy. Ve vztazích mezi nimi panuje anarchie, a tudíž, chtějí-li si zajistit přežití a bezpečnost, snaží se bez výjimky zvyšovat svou moc. Pokud jeden stát vidí, že druhý zvyšuje svou moc, čímž se pro něj stává potenciální hrozbou, snaží se chránit svou vlastní bezpečnost buď posilováním své vlastní moci, anebo uzavíráním spojenectví s ostatními státy. Na základě těchto předpokladů lze předpovědět zájmy více méně všech 184 států, které ve světě po studené válce existují.¹¹

Tento „realistický“ obraz světa je velmi užitečným výchozím bodem pro analýzu mezinárodního dění a také vysvětluje většinu kroků jednotlivých států. Státy totiž jsou (a také zůstanou) dominantními entitami světového dění. Vydřžují armády, řídí diplomacii, uzavírají smlouvy, vedou války,

mají pod svou kontrolou mezinárodní organizace, ovlivňují a do značné míry utvářejí výrobu a obchod. Vlády států většinou staví na první místo zajištění vnější bezpečnosti (byť v některých případech mohou upřednostňovat ochranu před hrozbami vnitřními). Obecně lze říci, že toto paradigma založené na státech poskytuje realističtější obraz globální politiky než paradigmatu jednotného světa či světa rozděleného na dvě části.

I ono však má svá závažná omezení. Předpokládá totiž, že všechny státy chápou své zájmy stejně a stejně jednají. Prostý předpoklad, že moc je vším, je sice dostatečným východiskem pro pochopení chování států, ovšem příliš daleko se s ním nedostaneme. Státy totiž své zájmy definují nejenom v pojmech moci, ale též v pojmech docela jiných. Samozřejmě že často usilují o vyrovnaní mocenské rovnováhy, avšak kdyby nedělaly nic jiného, pak by se koncem čtyřicátých let evropské země spojily se Sovětským svazem proti Spojeným státům. Státy reagují především na vnímané hrozby a západoevropské státy tehdy pocíťovaly politickou, ideologickou i vojenskou hrozbu přicházející z Východu. Své zájmy tedy vnímaly způsobem, který klasická realistická teorie vysvětlit nedokáže. To, jak státy definují své zájmy, ovlivňují převážně hodnoty, kultura a instituce. Ty se totiž neutvářejí pouze na základě domácích hodnot a institucí, ale také na základě norem a institucí mezinárodních. Kromě primární starosti o bezpečnost definují různé druhy států své zájmy různými způsoby. Státy s podobnou kulturou a podobnými institucemi budou mít také společné zájmy. Demokratické státy mají mnoho společného, a tudíž proti sobě neválčí, proto například Kanada nemusí uzavírat spojenecké smlouvy s jinými státy, aby se ochránila před invazí ze strany Spojených států.

V základní rovině platí ve svých předpokladech toto paradigma států po celé dějiny. Proto nám stěžejí může pomoci pochopit, čím se globální politika po studené válce liší od globální politiky za této války anebo před ní. Zjevně však zde jisté rozdíly jsou a státy své zájmy sledují v každé historické době rozdílným způsobem. V době po konci studené války státy čím dál víc definují své zájmy se zřetelem na civilizační příslušnost. Spolupracují a uzavírají spojenecké smlouvy se zeměmi, které mají podobnou nebo blízkou kulturu a mnohem častěji se dostávají do konfliktu se zeměmi kulturně odlišnými. Hrozby definují v pojmech záměrů druhých států a tyto záměry, stejně jako způsob, jímž jsou vnímány, jsou značnou měrou určovány kulturními faktory. Politici i veřejnost pocíťují méně častěji hrozby ze strany národa, jemuž — jak si myslí - rozumějí a mohou mu důvěřovat díky

společné řeči, náboženství, hodnotám, institucím nebo kultuře. Hrozbu pocíťují spíše ze strany těch států, jejichž společnost se vyznačuje jinou kulturou, a oni jim tak nerozumí, anebo si alespoň myslí, že jim věřit

nemohou. V současné době, kdy pro svobodný svět již není hrozbou marxisticko--leninský Sovětský svaz a kdy ani Spojené státy nepředstavují podobnou hrozbu pro svět komunistický, pociťují země v obou těchto světech rostoucí hrozbu přicházející od společností kulturně odlišných.

V globálním dění zůstávají státy i nadále primárními činiteli, avšak zároveň ztrácejí část své suverenity, funkcí i moci. Právo posuzovat, co bude ten či onen stát podnikat na svém území, si v dnešním světě přisvojují mezinárodní instituce. V některých případech, a zejména to platí o Evropě, si mezinárodní instituce přisvojily důležité funkce dříve zastávané státy, a tak vznikly mocné mezinárodní byrokratické aparáty, které přímo ovlivňují život jednotlivých občanů. Vlády po celém světě ztrácejí část své moci též delegováním pravomocí na vnitrostátní, regionální, provinční a místní politické entity. V mnoha státech, včetně těch rozvinutých, existují regionální hnutí požadující značnou autonomii, nebo dokonce samostatnost. Vlády států ztratily citelně možnost kontrolovat toky peněz do země a ze země a mají stále větší potíže při pohybu myšlenek, technologií, zboží i lidí. Krátce řečeno, hranice států se stávají stále propustnějšími. Mnoho lidí v tom všem vidí postupný konec státu jako „kulečnickové koule“, což je model, který patrně fungoval od uzavření Vestfálského míru roku 1648.¹² Tito lidé spatřují v současném stavu zrod rozmanitého, komplexního a mnohvrstevného mezinárodního uspořádání, jež spíše připomíná středověk.

Naprostý chaos. Oslabení států jako takových a rozpad některých z nich vede ke čtvrtému obrazu, kterým je svět, v němž vládne anarchie. Toto paradigma klade důraz na tyto fenomény: rozpad autority vlád, rozbití států, zesílení etnických, kmenových a náboženských konfliktů, vznik mezinárodních zločineckých organizací, rostoucí množství uprchlíků dosahující desítek milionů, šíření jaderných zbraní a jiných zbraní hromadného ničení, rozmach terorismu, četnost masakrů a etnických čistek. Tento obraz světa v chaosu přesvědčivě prezentují a shrnují názvy dvou pronikavých knih vydaných v roce 1993 — tou první je kniha *Bez kontroly* a autorem Zbigniew Brzezinski, druhou *Pandemonium* Daniela Patricka Moynihana.¹³>

Stejně jako paradigma kladoucí hlavní důraz na státy i toto je blízké realitě. Poskytuje plastický a přesný obraz velké části světového dění, avšak na rozdíl od paradigmatu států zdůrazňuje významné změny v globální politice, k nimž došlo po konci studené války. Například počátkem roku 1993 se odhadovalo, že ve světě probíhá na 48 etnických válek a v bývalém Sovětském svazu se dalo napočítat na 164 „územně-elnických“ sporů a konfliktů o hranice, z nichž bylo v té či oné podobě

celých 30 konfliktů ozbrojených.¹⁴ Nicméně tomuto paradigmatu chybí odstup od reality snad ještě více než paradigmatu států. Světem možná zmítá chaos, nicméně není pravda, že by zcela postrádal řád. Obraz univerzální a nediferenciovaně anarchie poskytuje pouze velmi málo vodítek pro pochopení světa, pro utřídění jednotlivých událostí, zhodnocení jejich významu, předvídání trendů v rámci anarchie, pro rozlišení typů chaosu a rozpoznání jejich různých příčin a důsledků. Stejně málo užitečný je tento obraz i pro vládní politiky.

Srovnání světů: realismus, úspornost a předvídání

Každé z výše uvedených paradigmat v sobě odlišnou měrou kombinuje realismus s úsporností. Stejně tak má každé z nich své nedostatky a jistá omezení. Těm by šlo čelit kombinací několika paradigmat, takže bychom například tvrdili, že ve světě dochází současně k procesům fragmentace i integrace.¹⁵ Oba tyto trendy skutečně existují a komplexnější model bude realitě pochopitelně blíže než jednoduchý. Nicméně to bychom obětovali úspornost ve prospěch realismu, a pokud bychom v takovém přístupu šli ještě dále, skončili bychom u odmítnutí paradigmat nebo teorií jako takových. Navíc pokud by paradigma fragmentace-integrace obsahovalo dva současné a protichůdné trendy, nedokázalo by vysvětlit, za jakých okolností dochází k jednomu a za jakých k druhému. Úkolem je tak vytvořit paradigma, které bude vysvětlovat více klíčových událostí a umožní lepší pochopení trendů než jiná paradigmat, a přitom zůstane na stejné úrovni intelektuální abstrakce.

Čtyři popsaná paradigmat jsou navzájem neslučitelná. Svět nemůže být jeden a zároveň fundamentálně rozdělen na Východ a Západ či Sever a Jih. Stejně tak nemohou být národní státy úhelným kamenem mezinárodního dění, pokud se vlivem rostoucích občanských svárů rozpadají. Svět tvoří buď jeden, dva, nebo 184 států, anebo potenciálně nekonečný počet kmenů, etnických skupin a národností.

Mnohým těmto potížím se vyhneme, budeme-li na svět pohlížet jako na celek tvořený sedmi nebo osmi hlavními civilizacemi. V takovém případě nebudeme realitu obětovat ve prospěch úspornosti, jak tomu je u paradigmat jednoho či dvou světů. Ani neobětujeme úspornost ve prospěch reality jako u paradigmat států a chaosu. Toto paradigma nám naopak poskytne snadno pochopitelný a srozumitelný rámec pro porozumění světu, umožní nám v rostoucím množství konfliktů odlišovat důležité od nedůležitého, předvídat budoucí vývoj a rovněž poskytne jisté vodítko politikům. Další jeho přednost spočívá v tom, že částečně staví na ostatních paradigmatěch a jejich části v sobě zahrnuje. Je s nimi daleko slučitelnější než ony mezi sebou. Civilizační přístup například tvrdí, že:

1 integrační síly ve světě reálně existují a jsou právě výsledkem proti-

chůdných sil kulturního prosazování a civilizačního vědomí;

l svět je v jistém smyslu rozdělen na dva, ale základní rozdíl je mezi dominantní civilizací Západu a všemi ostatními, které však mají jen velmi málo společného. Stručně řečeno, svět se dělí na jeden západní a mnoho ne-západních;

l národní státy jsou a budou nejdůležitějšími činiteli světového dění, ale jejich zájmy, spojenectví a konflikty čím dál více určují kulturní a civilizační faktory;

l svět je vskutku anarchií, plný kmenových a nacionálních konfliktů, avšak největší nebezpečí pro stabilitu představují konflikty mezi státy nebo skupinami z různých civilizací.

Civilizační paradigma tak přináší relativně jednoduchou, nikoli však příliš zjednodušenou mapu, která umožňuje porozumět tomu, co se ve světě na konci dvacátého století děje. Ale žádná paradigma neplatí věčně. Model globální politiky z dob studené války byl užitečný a relevantní po čtyřicet let, avšak koncem osmdesátých let zastaral a podobný osud čeká do jisté míry i civilizační paradigma. Nicméně v současné době poskytuje užitečné vodítko, jak rozlišit důležité od méně důležitého. Například ze 48 etnických konfliktů, které probíhaly počátkem roku 1993, se téměř polovina odehrávala mezi skupinami z rozdílných civilizací. Kdyby generální tajemník OSN a ministr zahraničí USA na věc pohlíželi z civilizační perspektivy, zaměřili by své úsilí o udržení míru právě na tyto konflikty, neboť ty mají mnohem větší potenciál přerůst ve větší války.

Z paradigmat se odvíjejí předpovědi a klíčovým testem platnosti a užitečnosti paradigmatu je, do jaké míry z něj odvozené předpovědi budou přesnější než předpovědi vyvozené z paradigmat jiných. Tak například paradigma států vedlo Johna Mersheimera k předpovědi, že „situace mezi Ukrajinou a Ruskem je zralá na to, aby mezi těmito zeměmi došlo k soupeření v bezpečnostní oblasti. Velké mocnosti, které mají dlouhou a nechráněnou společnou hranici jako Ukrajina s Ruskem, často sklouznou k soupeření vedeny obavami o svou bezpečnost. Rusko a Ukrajina by mohly tuto tendenci přemoci a žít v harmonii, ovšem pokud se jim to podaří, bude to neobvyklé”.¹⁶

Na druhé straně civilizační přístup zdůrazňuje úzké kulturní, personální a dějinné vazby mezi Ruskem a Ukrajinou stejně jako promíchání národností v obou zemích. Svou hlavní pozornost upírá na civilizační zlomovou linii, která odděluje pravoslavnou východní Ukrajinu od uniatské západní Ukrajiny. Tato linie je dějinnou skutečností ústředního významu, kterou Mersheimer, přidržující se „realistické“ teorie, jež státy chápe jako sjednocené a jednolitě entity, naprosto pomíjí. Zatímco paradigma států zdůrazňuje možnost propuknutí války mezi Ruskem a Ukrajinou, civilizační přístup toto nebezpečí minimalizuje a spíše

zdůrazňuje možnost, že se Ukrajina rozdělí na dvě země. S ohledem na kulturní faktory bychom mohli předvídat, že tento rozpad proběhne dramatičtěji než rozdělení Československa, ale na druhé straně bude mnohem méně krvavý než rozpad Jugoslávie.

Tyto rozdílné předpovědi pak také rozdílně určují politické priority. Mersheimer, který pokládá vypuknutí války a následné dobytí Ukrajiny Ruskem za možné, v návaznosti na svou předpověď podporuje přítomnost jaderných zbraní na ukrajinském území. Oproti tomu civilizační přístup by

na první místo stavěl rusko-ukrajinskou spolupráci a naléhal na Ukrajinu, aby se jaderných zbraní zbavila. Dále by navrhoval podstatnou hospodářskou pomoc a další prostředky, které by přispěly k zachování jednotné a nezávislé Ukrajiny. Rovněž by však podporoval nouzové plánování pro případ možného rozpadu země.

Po konci studené války se odehrálo mnoho událostí, které jsou slučitelné s civilizačním paradigmatem a na jehož základě je bylo možné předpovědět. Patří mezi ně rozpad Sovětského svazu a Jugoslávie, války na bývalém území těchto zemí, vzestup náboženského fundamentalismu po celém světě, zápas o národní identitu v Rusku, Turecku a Mexiku, rostoucí intenzita obchodních sporů mezi Spojenými státy a Japonskem, odpor islámských států vůči nátlaku ze strany Západu na Irák a Libyi, pokusy islámských a konfuciánských zemí získat jaderné hlavice a zařízení na jejich odpalování, pokračující role Číny coby velmocí-outsidera, upevnění nového demokratického zřízení v některých zemích a v jiných nikoli a rostoucí závody ve zbrojení ve východní Asii.

Závažnost tohoto civilizačního paradigmatu pro rodící se svět ilustrují události, které mu odpovídají a k nimž došlo během prvních šesti měsíců roku 1993:

l v bývalé Jugoslávii pokračovaly se zesílenou intenzitou boje mezi Chorvaty, muslimy a Srby;

l Západ nebyl schopen poskytnout smysluplnou pomoc bosenským muslimům a nedokázal odsoudit zvěrstva, která na muslimech páchali Chorva-ti, stejným způsobem, jakým odsoudil vraždy páchané Srby;

l Rusko nebylo ochotné přidat se ke členům Rady bezpečnosti OSN a přimět chorvatské Srby ke smíru s chorvatskou vládou. Írán a další muslimské země nabídly vyslat na ochranu muslimů 18 tisíc vojáků;

l rozrostl se konflikt mezi Armény a Ázərbaydzánci, Turecko a Írán požadovaly, aby se Arméni vzdali dobytého území. Podél ázerbájdžánské hranice byla rozmístěna turecká a íránská vojska, načež Rusko Írán varovalo, že svým jednáním přispívá k „eskalaci konfliktu“ a k „nebezpečí, že konflikt přeroste v mezinárodní“;

l ve Střední Asii pokračovaly boje mezi ruskými oddíly a mudžáhidy;

l na vídeňské konferenci o lidských právech došlo ke sporu mezi Spojenými státy zastupovanými ministrem zahraničí Warrenem Christopherem, jenž kritizoval „kulturní relativismus“, a islámskými a konfuciánskými státy, které naopak odmítaly „západní univerzalizmus“;

l vojenští plánovači v Rusku i v NATO se zaměřili na „hrozbu z Jihu“;

l při hlasování o dějišti olympijských her 2000, kde podle všeho hrála hlavní roli civilizační příslušnost, zvítězilo Sydney nad Pekingem;

l Čína prodala Pákistánu některé součásti svých vojenských raket, což vedlo k uvalení sankcí ze strany USA. Mezi Čínou a USA vznikl spor ohledně údajně zaslanky jaderné technologie do Íránu;

l Čína porušila i přes silné protesty ze strany USA moratorium na zkoušky jaderných zbraní; Severní Korea se odmítla dále účastnit rozhovorů o svém jaderném programu;

l vyšlo najevo, že Ministerstvo zahraničí Spojených států provádělo politiku „dvojitěho omezování“, zaměřenou jak na Írán, tak Irák;

l Ministerstvo obrany USA oznámilo novou strategii přípravy na dva „důležité regionální konflikty“, jeden se Severní Koreou, druhý s Íránem nebo Irákem;

l íránský prezident se vyslovil pro spojenectví s Čínou a Indií, „abychom měli poslední slovo ve světovém dění“;

l v Německu byla přijata nová legislativa výrazně omezující přijímání uprchlíků;

l ruský prezident Boris Jelcin uzavřel dohodu s ukrajinským prezidentem Leonidem Kravčukem o umístění černomořské flotily a řešení ostatních problémů;

l Spojené státy bombardovaly Bagdád, západní vlády vyjádřily kroku prakticky jednomyslně podporu a skoro všechny muslimské vlády jej odsoudily jako další případ „dvojitěho metru“, jímž měří Západ;

l Spojené státy zařadily Súdán mezi teroristické země a egyptského šejka Omara Abdela Rahmana a jeho stoupence obvinily z toho, že „chystají válku městského terorismu proti Spojeným státům“;

l zlepšily se vyhlídky Polska, Maďarska, České republiky a Slovenska na přijetí do NATO;

l v Rusku se konaly prezidentské volby, v nichž se naplno ukázalo, že Rusko je skutečně „rozpolcená země“, jejíž obyvatelstvo i elity stále nejsou rozhodnuty, zda se mají připojit k Západu.

Podobný seznam u láostí demonstující závažnost civilizačního paradigmatu by šlo vytvořit pro téměř všechna další šestiměsíční období počátku devadesátých let.

V prvních letech studené války kanadský státník Lester Pearson prorocky i oukázal na oživení a vitalitu nezápádních společností. „Bylo by absurdní si představovat, že tyto nové politické společnosti, které se na Východě

rodí, budou pouhými replikami těch, které známe na Západě. Obroda těchto starých civilizací nabude nových forem," varoval tehdy. Když zdůraznil, že po „několik staletí" se mezinárodní vztahy omezovaly na vztahy mezi evropskými státy, vyslovil tezi, že „nejzávažnější problémy už nevzniknou mezi národy v rámci jedné civilizace, ale mezi civilizacemi samotnými".¹⁷ Vývoj předvídaný Pearsonem oddálila dlouhotrvající bipolárnost světa za studené války. Její konec uvolnil kulturní a civilizační síly, které Pearson pojmenoval již v padesátých letech, a mnoho vědců i pozorovatelů rozpoznalo novou roli, kterou tyto faktory v globální politice hrají.¹⁸ „Pokud se někdo zajímá o současné dění ve světě, a ještě spíše, chce-li se na něm i podílet, 'vyplácí' se vědět, kde na mapě světa najde současné civilizace a jak vymezí jejich hranice, centra, periferie, provincie, ale stejně tak znát atmosféru, která v těchto civilizacích panuje, obecné a zvláštní formy' existující uvnitř těchto civilizací. Jinak se totiž může dopustit strašlivých omylů," chytře nabádá Fernand Braudel.¹⁹

Kapitola 2

Civilizace v dějinách a dnes

Podstata civilizací

Dějiny jsou dějinami civilizací, vývoj lidstva si ani není možné představit jinak. V tomto příběhu vystupují celé generace civilizací, od starého Sumeru a Egypta přes antiku až po civilizace křesťanské, islámské a postupně výrazně projevy civilizací čínských a hinduistických. V dějinách byly civilizace vždy tím, s čím se lidé mohli nejspíše ztotožnit. I proto se příčinami, vznikem, vzestupem, vzájemnými vztahy, úspěchy, úpadkem a pádem jednotlivých civilizací zabývali významní historici, sociologové i antropologové, jako například Max Weber, Emile Durkheim, Oswald Spengler, Pitirim Sorokin, Arnold Toynbee, Alfred Weber, A. L. Kroeber, Philip Bagby, Carroll Quigley, Rushton Coulborn, Christopher Dawson, S. N. Eisenstadt, Fernand Braudel, William H. McNeill, Adda Bozemanová, Immanuel Wallerstein nebo Felipe Fernandez Armesto.¹ Výsledkem jejich práce je bohatá literatura na vysoké odborné úrovni zaměřená na srovnávací analýzu civilizací, literatura, která se vyznačuje rozdíly v perspektivě, metodologii, zaměření i pojmech. Stejně tak však v základních tezích o podstatě, identitě a

dynamice civilizací panuje obecná shoda.

Za prvé, existuje značný rozdíl mezi civilizací v singuláru a civilizacemi v plurálu. S pojmem civilizace přišli jako první francouzští myslitelé osmnáctého století, kteří jej chápali jako protiklad pojmu „barbarství“. Civilizovaná společnost se lišila od barbarské tím, že byla společností usedlou, urbanizovanou a s velkou mírou gramotnosti. Být civilizovaným bylo dobré, necivilizovaným špatné. Pojem civilizace se stal standardem, podle něhož bylo možné civilizace hodnotit. Během devatenáctého století pak Evropané vynalezli nemalé intelektuální, diplomatické, ale i politické úsilí při hledání kritérií, podle nichž by šlo neevropské společnosti považovat za dostatečně „civilizované“, aby se mohly stát členy mezinárodního uspořádání pod evropskou nadvládou. V téže době se však rovněž začalo stále více hovořit o civilizacích v plurálu. To znamenalo, že byla „odmítnuta civilizace, či spíše jedna určitá civilizace, coby ideál“. Stejně tak se začalo upouštět od názoru, že existuje jeden standard, podle něhož by šlo rozhodnout, co je a co není civilizované. Podle Braudela se dříve pojem civilizace „omezoval pouze na několik privilegovaných národů či skupin, elit lidstva“. Namísto toho se později začalo hovořit o několika civilizacích, z nichž každá byla civilizovaná svým vlastním způsobem. Krátce řečeno, civilizace v singuláru ztratila „část své prestiže“ a civilizace v plurálu mohla, měřeno standardem civilizace v singuláru, klidně být úplně necivilizovaná.²¹

Tématem této knihy jsou civilizace v plurálu, avšak rozlišení mezi singulárem a plurálem bude hrát značnou úlohu i zde, neboť idea civilizace v singuláru se objevuje v tvrzení, že existuje univerzální světová civilizace. Toto tvrzení je neudržitelné, nicméně stojí za to přezkoumat, na což dojde v závěrečné kapitole, zda se civilizace stávají civilizovanějšími, či nikoli. Za druhé, civilizace je určitou kulturní entitou, tedy alespoň mimo území Německa. Němečtí myslitelé devatenáctého století totiž důrazně rozlišovali mezi „civilizací“, do které spadala mechanika, technologie a hmotné faktory, a na druhé straně „kulturou“, která označovala hodnoty, ideály i vyšší intelektuální, umělecké a morální kvality společnosti. V německém myšlení toto rozlišení přetrvává dodnes, avšak nikde jinde se neuchýlilo. Někteří antropologové dokonce vzájemný vztah obrátili — kulturu považovali za fenomén charakteristický pro primitivní, nevyvíjející se společnost, zatímco složité, vyvinuté, urbanizované a dynamické společnosti považovali za civilizace. Nicméně tyto snahy rozlišovat mezi civilizací a kulturou vyzněly naprázdno a všude kromě Německa panuje obecná shoda s Braudelovým tvrzením, že „chtít po německém způsobu odlišovat *kulturu* od jejího základu, jímž je *civilizace*, je klamné“.³¹

Civilizace i kultura se vztahují k celkovému způsobu života toho či onoho

národa, civilizace je kultura ve velkém. Součástí obou jsou „hodnoty, normy, instituce a způsoby myšlení, jimž po sobě jdoucí generace přisuzovaly primární důležitost“.⁴ Pro Braudela je civilizace „prostorem, „kulturní oblastí“, „souborem kulturních vlastností a fenoménů“. Wallerstein ji definuje jako „specifické zřetězení světového názoru, zvyků, struktur a kultury (a to jak materiální, tak vysoké), které vytváří jistý druh historického celku a jež koexistuje (pokud není současně) s jinými variantami tohoto fenoménu“. Podle Dawsona je civilizace produktem „specifického původního procesu kulturní tvořivosti, která je dílem jednoho národa“, zatímco pro Durkheima a Mause je „typem morálního prostředí obsahujícího jistý počet národů, jejichž jednotlivé národní kultury jsou pouze zvláštní formou kultury obecné“. Podle Spenglera je civilizace „nevyhnutelným *osudem* kultury..., tím nejzjevnějším a nejmělejší stavem, jehož je vyvíjející se lidstvo schopno dosáhnout..., vyústění, výsledek procesu“. Kultura je společným tématem prakticky každé definice civilizace.⁵

Klíčové prvky definující civilizaci se poprvé objevily již v antice, a to tehdy, když Athéňané ujišťovali Spartány, že je proti Peršanům nezradí:

NEBOŽ EXISTUJE MNOHO SILNÝCH DŮVODŮ, PRO KTERÉ TO UDĚLAT NEMŮ/EME, ANI KDYBYCHOM CHTĚLI. PRVNÍ A HLAVNÍ, OBRA7.Y A PŘÍBYTKY BOHŮ, VYPÁLENÉ A /ANKCIANÉ V TROSKÁCH! TY MUSÍME POMSTÍT, NAKOLIK NÁM TO NASH SÍLA DOVOLÍ, SPÍŠE NEŽ U/.AVÍ-RAT SMÍR S ČLOVĚKLIM, KTERÝ SE TĚCHTO ČINŮ DOPUSTIL. DRUHÝ, ŘECKÁ RASA MÁ JEDEN JA/.YK A JEDNU KREV, SPOLEČNÉ BOHY A OBĚTI TĚMTO BOHŮM STEJNĚ JAKO PODOBNĚ 7VYKY. ZRADIT JE BY SE ATHĚŇANŮM VYMSTILO.

Krev, j'iz.yk, náboženství a způsob života - to byly věci, které Řeky spojovaly a odlišovaly od Peršanů i jiných Nčřeků.⁶ Ze všech prvků objektivně definujících civilizaci je však nejdůležitější náboženství, jak ostatně zdůraz-

ňují Athčňanč. Lze říci, že do značné míry jsou hlavní světové civilizace totožné s největšími světovými náboženstvími. Lidé, kteří mají společnou řeč a zvyky, avšak rozdílnou víru, se klidně mohou navzájem vraždit, jak tomu bylo v Libanonu, bývalé Jugoslávii a na indickém subkontinentu.^{7*}

Významnou souvislost lze nalézt i mezi rozdělením lidstva na civilizace podle kulturní charakteristiky a na rasy podle charakteristiky tělesné. Nicméně civilizace nejsou identické s rasami. Lidé stejné rasy mohou být rozděleni civilizací; lidé rozdílných ras mohou být v civilizaci spojeni. Například velká misijní náboženství, křesťanství a islám, vládnou ve společnostech mnoha ras. Hlavní rozdělení mezi skupinami lidí se týká jejich hodnot, víry, institucí a sociálních struktur, nikoliv jejich tělesné výšky, tvaru hlavy nebo barvy pleti.

Za třetí, civilizace jsou komplexní celky, jinými slovy — žádné z jejich součástí nelze porozumět bez odkazu k civilizaci jako celku. Toynbee tvrdil, že „civilizace zahrnují, aniž by byly zahrnovány druhými“. Civilizace je určitým druhem „totality“. Mělko dodává:

CIVILIZACE SE VYZNAČUJÍ JISTÝM STUPNĚM INTEGRACE. JEJICH ČÁSTI SE DEFINUJÍ JAK VZTAHEM MEZI SEBOU NAVZÁJEM, TAK ZÁROVEŇ VZTAHEM K CELKU. SÍSTÁVÁ-LI CIVILIZACE Z NĚKOLIKA STÁTŮ, BUDE EXISTOVAT VÍCE VZTAHŮ MEZI TĚMITO STÁTY NAVZÁJEM, NEŽ SE STÁTY MIMO DANOU CIVILIZACI. SICE MEZI SEBOU MOHOU ČASTĚJI VÁLČIT, DOSTÁVAT SE DO DIPLOMATICKÝCH SPORŮ, ALE STEJNĚ TAK NA SOBĚ BUDOU MNOHEM VÍCE VZÁJEMNĚ ZÁVISLÉ A BUDOU SE V NICH OBJEVOVAT SPOLEČNÉ ESTETICKÉ A EILZOZEICKÉ SMĚRY.⁸⁾

Civilizace je nejširší kulturní entitou. Vesnice, okresy, etnické skupiny, národy, náboženské skupiny — ty všechny se vyznačují odlišnou kulturou na různém stupni kulturní heterogenity. Kultura jihoitalské vesnice se může lišit od kultury stejně velké vesnice na severu Itálie, avšak obě dvě bude spojuvat společná italská kultura, která je bude zase odlišovat od vesnic německých. Stejně tak i evropské komunity budou mít určité společné kulturní rysy, jimiž se budou lišit od komunit čínských nebo hin-duistických. Avšak Číňané, Indové a obyvatelé Západu již nejsou součástí nějaké větší kulturní entity. Sami tvoří civilizace. Civilizace je tudíž nejvyš-

ším kulturním seskupením lidí. Je to ta nejobecnější rovina lidmi sdílené kulturní identity, tedy pomineme-li rovinu, jež lidi odlišuje od jiných živočišných druhů. Civilizace se definují jak společnými objektivními prvky, tak jazykem, dějinami, náboženstvím, zvyky, institucemi i subjektivním ztotožněním jednotlivých individuí. Člověk má několik rovin identity: obyvatel Říma se může s různou intenzitou vnímat jako Ital, katolík, křesťan, Kvropan či příslušník západní kultury. Civilizace, do které patří, představuje nejobecnější rovinu, s níž se sám silně ztotožňuje. Civilizace — to jsou ona nejširší „my“, uvnitř kterých se cítíme kulturně doma a která nás odlišují od všech jiných „oni“. Civilizaci může tvořit značný počet příslušníků, jako tomu je v čínském případě, nebo však také počet velmi nízký, čehož příkladem je zase anglofonní karibská civilizace. Po celé dějiny lidstva existovaly skupiny lidí s odlišnou kulturou postrádající jakoukoli širší identitu. Podle významu a velikosti se civilizace rozdělovaly na hlavní a okrajové (Bagby), nebo hlavní, upadající a nezralé (Toynbee). Tato kniha se zabývá právě těmi, které se v naší historii obecně považují za hlavní.

Civilizace nemají žádné přesně vytyčené hranice ani žádné přesně ohraničené počátky či konce. Lidské chápání vlastní identity se může měnit, k čemuž ostatně také dochází. Důsledkem toho se mění složení a tvar civilizací v čase. Lidé a kultury se vzájemně ovlivňují, často dochází i k překrývání kultur. Stejně tak se značně mění i míra, kterou se kultury

civilizací navzájem liší nebo naopak podobají. Ovšem civilizace přesto zůstávají významnými entitami, a i když jsou hranice mezi nimi zřídka jasné, přece jsou skutečné.

Za čtvrté, civilizace jsou smrtelné, ovšem stejně tak dlouhověké; vyvíjejí se, přizpůsobují a jsou nejtrvalejším druhem lidské pospolitosti, jsou to „skutečnosti extrémního *longue durée*“. Jejich „jedinečná a zvláštní podstata“ spočívá v „dlouhé dějinné kontinuitě. Civilizace je vlastně nejdelším příběhem“. Říše vznikají a zanikají, vlády přicházejí a odcházejí, ale civilizace zůstávají a „přecházejí“ politické, společenské, ekonomické, a dokonce i ideologické převraty“.⁹¹ „Dějiny světa,“ uzavírá Bozemanová, „správně dokumentují tezi, že politické systémy jsou pouze pomíjivými prostředky na hladině civilizací a že osud každé jazykově i morálně sjednocené komunity naprosto závisí na zachování jistých primárních ústředních strukturujících idejí, kolem nichž se sjednotila řada po sobě následujících generací,

a které tak symbolizují kontinuitu společnosti.“^{10*} Prakticky všechny hlavní civilizace tohoto století za sebou mají tisíc let existence nebo jsou potomkem jiné staré civilizace, jako Latinská Amerika.

Civilizace přetrvávají, ale stejně tak se vyvíjejí. Jejich povaha je dynamická: vznikají a zanikají, mísí se a rozdělují, a jak ví každý student historie, také mizí a jsou pohřbívány v písku času. Fáze jejich vývoje je možné specifikovat různými způsoby. Quigley se domnívá, že civilizace prochází sedmi stadii - stadiem míšení, těhotenství, expanze, dobou konfliktů, stadiem univerzální říše, úpadku a invaze. Mělko zobecňuje model změny a od ustáleného feudálního systému pokračuje k feudálnímu systému v přechodu. Od něj pak k systému státnímu ustálenému a poté k státnímu systému v přechodu, který nakonec přechází v ustálený imperiální systém. Toynbec v civilizaci spatřuje výsledek reakce na nejružnější ohrožení. Po svém vzniku prochází civilizace obdobím růstu, do něhož patří růst kontroly nad vlastním okolím, za nějž je odpovědná tvořivá menšina. Toto období je posléze vystřídáno časem potíží, vznikem univerzálního státu a následně pak rozpadem. Přes nepřehlédnutelné rozdíly mají všechny tyto teorie společně jedno: civilizace vnímají jako vývoj od doby potíží k univerzálnímu státu a poté k úpadku a rozpadu.¹¹

Za páté, jelikož civilizace jsou entity kulturní a nikoli politické, nevyhnují jako takové pořádek, nezakládají spravedlnost, nevybírají daně, nevedou války, nevyjednávají o smlouvách ani nevykonávají žádnou z činností, která náleží vládě. Politické složení civilizace je v každé civilizaci jiné a i uvnitř jedné civilizace se v čase mění. Civilizace tak může obsahovat jednu nebo mnoho politických jednotek. Těmito jednotkami mohou být městské státy, říše, federace, konfederace, národní

státy, mnohonárodnostní státy a všechny mohou mít jinou formu vlády. S vývojem civilizace obvykle dochází ke změně počtu a charakteru jejich politických jednotek. Jedním extrémem je splynutí civilizace s politickou entitou. Například o Číně Lucian Pye kdysi prohlásil, že to je „civilizace, která se tváří jako stát“.¹² Další civilizací, jež je jedním jediným státem, je Japonsko. Ovšem většina civilizací obsahuje více než jeden stát či politickou entitu. V moderním světě tvoří většinu z nich alespoň dva nebo více států.

A za poslední: učenci se většinou shodují ve výčtu hlavních civilizací, a to minulých i současných. Často se však liší v celkovém počtu civilizací, které kdy v dějinách existovaly. Tak Quigley tvrdí, že existuje šestnáct jasných historických případů a velmi pravděpodobně ještě osm dalších. Toynbee nejprve počet civilizací stanovil na jednadvaacet, později jej upravil na dvacet tři. Spengler mluví o osmi hlavních civilizacích, McNeill jich specifikuje v celých dějinách devět. Tolik jich napočítal i Bagby, tedy pokud se Japonsko počítá nezávisle na Číně a ortodoxní křesťanství nezávisle na Západu. Braudel identifikuje devět a Roštovaný! sedm hlavních současných civilizací.¹³ Tyto rozdíly částečně závisí na tom, považují-li se kulturní skupiny jako Číňané a Indové za jednu historickou civilizaci, či za dvě a více civilizací úzce spřízněných, z nichž jedna byla nástupcem druhé. Ale i přes tyto rozdíly panuje v otázce totožnosti hlavních civilizací shoda. Mělko po prostudování obsáhlé literatury o tomto tématu konstatuje, že „rozumná shoda“ existuje přinejmenším u dvanácti civilizací, přičemž sedm z těchto dvanácti civilizací již neexistuje (mezopotamská, egyptská, krétská, antická, byzantská, mayská a civilizace Inků), pět zbývajících naopak ano (čínská, japonská, indická, islámská a západní).¹⁴ Několik autorů rovněž počítá ortodoxní ruskou civilizaci jako nezávislou na své mateřské byzantské i západní civilizaci. Pro naše účely se jeví užitečné přiřadit k těmto šesti civilizacím současného světa latinskoamerickou a také možná civilizaci africkou.

Hlavními současnými civilizacemi tedy jsou tyto:

Čínská. Všichni autoři se shodují na existenci buď jednotné čínské civilizace datující se nejméně od roku 1500 př. Kr. a možná ještě o tisíc let dříve, nebo dvou čínských civilizací, které následovaly po sobě a k jejichž předělu došlo v prvních stoletích křesťanské éry. V článku otištěném v časopise *foreign Affairs* jsem tuto civilizaci nazval konfucíánskou, je však přesnější označovat ji jako čínskou. Konfucianismus je sice hlavní součástí čínské civilizace, nicméně ona sama je více než konfucianismus a také překračuje hranice Číny coby politické entity. Pojem „čínský“, který mnoho autorů používá, přesně postihuje společnou kulturu Číny a čínské komunity v jihovýchodní Asii a jinde mimo Čínu stejně jako

příbuzné kultury Vietnamu a Koreje.

Japonská. Někteří autoři spojují japonskou kulturu s čínskou pod souhrnným označením civilizace Dálného východu. Tento přístup však většina

ostatních odmítá a místo toho hovoří o Japonsku jako o samostatné civilizaci, která je potomkem čínské a která se objevila v době mezi lety 100 a 400 po Kr.

Hinduistická. Obecně se má za to, že jedna nebo několik po sobě následujících civilizací existuje na subkontinentu nejméně od roku 1500 př. Kr. Tyto civilizace se obvykle nazývají indické nebo hinduistické. Druhému jménu se dává přednost, hovoří-li se o současné civilizaci. V jedné ze svých podob hrál hinduismus klíčovou roli v kultuře celého subkontinentu od druhého tisíciletí př. Kr. „Je něčím více než jenom náboženstvím či společenským systémem, představuje samotné jádro indické civilizace.“¹⁵ V této své roli pokračuje i v novověku, a to i přesto, že v Indii samotné existuje početná muslimská komunita stejně jako několik kulturních menšin. Termín hinduistický odděluje jméno civilizace od názvu jejího ústředního státu, což se hodí, pokud, jak tomu je zde, sahá kultura civilizace mimo tento stát.

Islámská. Všichni významní autoři uznávají existenci samostatné islámské civilizace. K jejímu vzniku došlo v sedmém století po Kr. na území Arabského poloostrova. Islám se velice rychle rozšířil do severní Afriky a na Pyrenejský poloostrov stejně jako směrem na východ do střední, jiho-východní Asie a na subkontinent. V důsledku tohoto rozšíření existuje uvnitř islámu mnoho odlišných kultur či subcivilizací — patří mezi ně arabská, turecká, perská a malajská.

Západní. Vznik západní civilizace se obvykle datuje mezi lety 700 a 800 naší éry. Učenci se shodují v tom, že západní civilizace má tři hlavní části — evropskou, severoamerickou a latinskoamerickou.

Latinskoamerická. Latinská Amerika má však vlastní identitu, která ji odlišuje od Západu. I když je potomkem evropské civilizace, vyvinula se zcela jiným způsobem než Evropa a Severní Amerika. Vyznačuje se sevřenou, autoritářskou kulturou, která se v Evropě objevuje pouze v menší míře a v Severní Americe vůbec. Evropa i Severní Amerika pocítily následky reformace a došlo v nich ke sloučení katolické a protestantské kultury. Historicky vzato je Jižní Amerika výhradně katolická, i když zde může dojít ke změnám. Latinskoamerická civilizace v sobě rovněž zahrnuje domorodé kultury, které byly v Severní Americe prakticky vyhlazeny. Význam domorodé kulturní složky je různý — od Mexika, Střední Ameriky, Peru a Bolívie

na jedné straně, až po Argentinu a Chile na straně druhé. Politický vývoj a ekonomický rozvoj latinskoamerických zemí se diametrálně odlišuje od

vývoje převažujícího v severoatlantických zemích. Na subjektivní rovině se obyvatelé Latinské Ameriky dělí podle toho, s jakou kulturou se sami ztotožňují. Někteří říkají: „Ano, jsme součástí Západu.“ Jiní budou naopak tvrdit: „Nikoli, máme vlastní, jedinečnou kulturu.“ Zkoumání právě této kulturní odlišnosti se věnuje mnoho studií, jejichž autory jsou příslušníci latinskoamerické nebo severoamerické kultury.¹⁶ Latinskou Ameriku tedy můžeme považovat buď za subcivilizaci uvnitř západní civilizace, nebo za samostatnou civilizaci úzce spojenou se Západem, přičemž je rozpolcená v otázce své příslušnosti k Západu. Pro analýzu, jež se zaměřuje na globální politický dosah civilizací a na vztahy mezi Latinskou Amerikou na jedné straně a Severní Amerikou s Evropou na straně druhé, se druhá zmíněná možnost jeví jako užitečnější a příhodnější.

Západ tedy tvoří Evropa, Severní Amerika a další země osídlené Evropany, jako Austrálie a Nový Zéland. Vztah mezi dvěma hlavními složkami Západu však během dějin procházel změnami. Severoameričané po značnou část svých dějin vymezovali vlastní společnost v protikladu vůči Evropě. Amerika byla zemí svobody, rovnosti, příležitostí, budoucnosti; Evropa naopak představovala útlak, třídní konflikty, hierarchii, zpátečnictví. Dokonce se objevily i názory, že Amerika je zcela odlišnou civilizací. Toto kladení protikladu mezi Amerikou a Evropou mělo do značné míry na svědomí skutečnost, že až do konce devatenáctého století měla Amerika s ne-západními společnostmi jen velmi omezené styky. Avšak hned, jak se Spojené státy objevily na mezinárodní scéně, zrodil se u Američanů smysl pro širší identitu sdílenou s Evropany.¹⁷ Tedy zatímco v devatenáctém století se Amerika definovala jakožto odlišná od Evropy, či dokonce jako její protiklad, ve století dvacátém se považuje za její součást, a dokonce za první mocnost Západu, oně širší kulturní entity, jejíž je Evropa součástí.

Pojmu Západ se v současnosti obecně používá k označení toho, co se dříve nazývalo západním křesťanstvem. Západ je tak jedinou civilizací, jejíž jméno se odvozuje od názvu světové strany a nikoliv od jména nějakého národa, náboženství či geografické oblasti. Takovéto označení vyjímá civilizaci z jejího historického, geografického a kulturního kontextu. Z his-

torického pohledu je západní civilizace totožná s evropskou. V novověku je západní civilizace euroamerická nebo severoatlantická. Evropu, Ameriku a severní Atlantik lze najít na mapě, Západ nikoliv. Označení „Západ“ rovněž stálo u zrodu termínu „postzápadní“ a přispělo ke ztotožnění „postzápadní“ a „modernizace“: ostatně je snazší představit si postzápadnější než postevroamčkanizující se Japonsko.* Přes všechny výhrady se však pro evropsko-americkou civilizaci stále používá

označení západní civilizace a tento termín budeme i přes jeho nepopiratelné nedostatky používat i my zde.

Africká (pravděpodobně). S výjimkou Braudela většina důležitých autorů věnujících se otázce civilizací existenci samostatně africké civilizace neuznává. Sever kontinentu a jeho východní pobřeží náleží k islámské civilizaci, Etiopie je z historického pohledu civilizací sama o sobě, na jiných místech se zase pod vlivem evropského kolonialismu a usazování bělochů vyskytují prvky západní civilizace. Na jihu světadílu vytvořili holanďští, francouzští a nakonec britští usedlíci multifragmentální evropskou kulturu.¹⁸⁾ A co je nejdůležitější, v důsledku evropského imperialismu proniklo křesťanství i do velké části kontinentu jižně od Sahary. Otázka kmenové identity je významná v celé Africe, nicméně Afričané si rovněž čím dál víc začínají uvědomovat svou identitu africkou a například subsaharskou Afriku by bylo možno považovat za samostatnou civilizaci, jejímž středem by byla Jihoafrická republika.

Hlavním faktorem charakterizujícím civilizace je náboženství a, jak řekl Christopher Dawson, „velká náboženství jsou základy, na nichž spočívají velké civilizace“.¹⁹⁾ Z Weberových pěti „světových“ náboženství jsou s nejdůležitějšími civilizacemi spojena čtyři - křesťanství, islám, hinduismus a konfucianismus. Páté z nich, buddhismus, nikoli. Proč je tomu právě tak?

* Používání označení „Západ“ a „Východ“ k označování zeměpisných oblastí je zmatené a je projevem etnocentristu. „Sever“ a „jih“ mají obecně přijímané referenční body, kterými jsou severní a jižní pól. „Západ“ a „východ“ podobné referenční body postrádají. Otázka tedy stojí: od čeho na východ nebo západ? Vše závisí na tom, kde se člověk právě nachází. Je pravděpodobné, že původně se označení „Západ“ a „Východ“ vztahovala na východní a západní část Eurasie. Avšak například z amerického hlediska je daleký východ vlastně daleký západ. Po většinu čínské historie zase západ označoval Indii, zatímco „v Japonsku západ obvykle znamenal Čínu“. William E. Naff, „Reflections on the Question of 'East and West' from the Point of View of Japan“, *Comparative Civilizations, Review* 13-14 (podzim 1985 a jaro 1986), 228.

Stejně jako islám a křesťanství i buddhismus se záhy rozdělil na dvě hlavní větve a stejně jako křesťanství nedokázal přežít v zemi svého původu. Počátkem prvního století křesťanské éry se mahájánový buddhismus rozšířil do Číny, odtud pak do Koreje, Vietnamu a Japonska. V těchto společnostech doznával nejrůznějších proměn, docházelo k asimilaci domorodou kulturou (například v Číně konfucianismem a taoismem) a také k jeho potlačování. Proto i když buddhismus zůstává důležitou součástí kultury těchto zemí, ony samy netvoří, a ani se nepovažují za část buddhistické civilizace. Civilizace, kterou lze legitimně označit za buddhistickou — ovšem ovlivněnou thercvádou -, existuje na Srí Launce, v Barmě, Thajsku, Laosu a Kambodži. K lámaistické variantě mahájánového buddhismu se navíc historicky hlásí obyvatelstvo Tibetu, Mongolska a Bhútánu - tyto společnosti tvoří druhou

oblast buddhistické civilizace. Celkově lze tedy říci, že faktický zánik buddhismu v Indii, jeho následná adaptace a začlenění do již existujících kultur v Číně a Japonsku jsou příčinami, proč se z jednoho z nejdůležitějších náboženství nevytvořil základ žádné důležité civi-

Vztahy mezi civilizacemi

Střetávání: civilizace před rokem 1500 př. Kr. Vztahy mezi civilizacemi prošly dvěma vývojovými fázemi, v současné době se nacházejí ve fázi třetí. Po více než tři tisíciletí, od doby, kdy se objevily první civilizace, měly vztahy mezi nimi tři podoby: buď žádné vzájemné vztahy neexistovaly, byly omezené, anebo občasně, zato však intenzivní. Povahu těchto vzájemných kon-

A co židovská civilizace? Většina badatelů zabývajících se problematikou civilizací ji zmiňuje jen zřídka. A z hlediska populace judaismus zcela jistě výraznou civilizací není. Toynbee tuto civilizaci charakterizuje jako ustrnulou a vyvinula se podle něj z ranější syrské civilizace. Historicky je spojená s křesťanstvím i islámem a Židé po několik staletí definovali svou identitu ve spojení se západní, pravoslavnou či islámskou civilizací. Nicméně se vznikem státu Izrael se Židům dostalo veškeré výbavy, již disponují civilizace: náboženství, jazyk, zvyky, literatura, instituce a územní i politický domov. Jenže co subjektivní ztotožnění? Židé žijící v jiných kulturách chápou svou identitu velmi různě: od úplného ztotožnění s judaismem a Izraelem, přes nominální judaismus až k úplnému ztotožnění s civilizací, ve které žijí. Poslední případ je nicméně častý hlavně u Židů žijících na Západě. Viz Mordecai M. Kaplan, *Judaism as a Civilization* (Philadelphia: Reconstructors! Press, 1981, první vydání 1934), s. 173-208.

taktů dobře vystihuje termín, jímž je popisují historici: „střetnutí“.²¹ Civilizace byly izolovány jak v čase, tak v prostoru a jen malý počet civilizací existoval současně. Stejně tak, jak ukázali Benjamin Schwartz a Shmuel Eiscnstadt, existuje velký rozdíl mezi civilizacemi doby axiální a civilizacemi doby pre-axiální, a to v tom, vnímají-li rozdíl mezi světskými a božskými nařízeními. Civilizace doby axiální disponovaly na rozdíl od svých předchůdců transcendentálními mýty šířenými výraznou vrstvou intelektuálů: „židovskými proroky, řeckými filozofy a sofisty, čínskými manclaríny, hin-duistickými brahmíny, buddhistickými sanghy a muslimskými ulcmy“.²² V některých oblastech se vyskytly dvě nebo tři generace spřízněných civilizací, kdy po zániku jedné civilizace bylo bezvládně vyplněno nástupem následnické generace. Diagram 2.1 je zjednodušeným schématem (přejatým od Carrola Quigleyho) znázorňujícím vztahy mezi hlavními eurasijskými civilizacemi v dějinách.

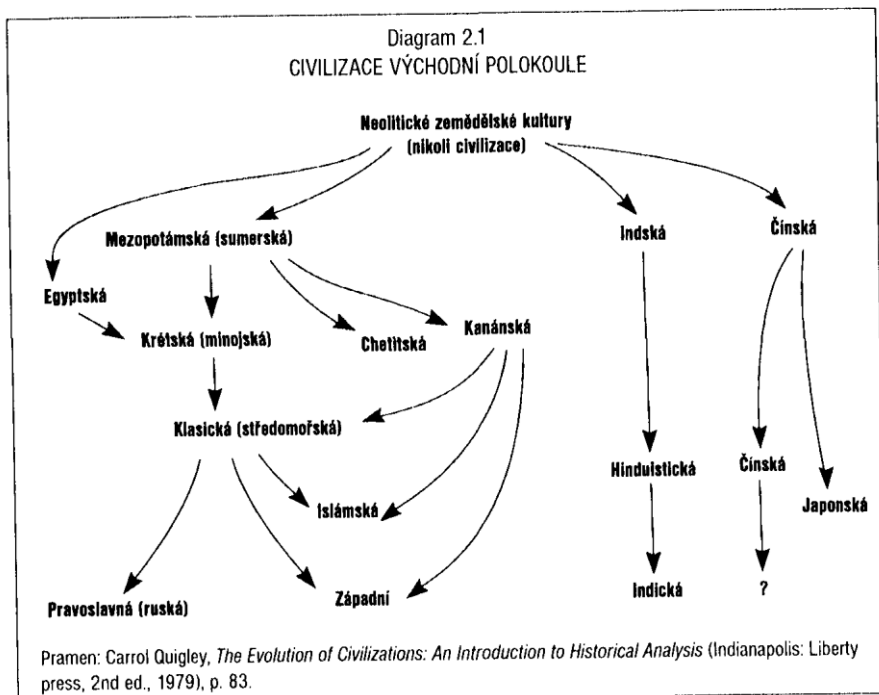
Civilizace byly také oddělené geograficky. Civilizace Mayů a Inků se nacházely v izolaci až do šestnáctého století a nedocházelo mezi nimi ani ke vzájemným kontaktům. Stejně tak původně nedocházelo k žádným kontaktům mezi prvními civilizacemi v údolích Nilu, Eufratu, Tigridu, Indu a Žluté řeky. K prvním kontaktům začalo docházet až v případě civilizací vznikajících ve východním Středomoří, jihozápadní Asii a

severní Indii. Komunikaci a obchodní styky však omezovaly vzdálenosti, které civilizace oddělovaly stejně jako nedokonalé dopravní prostředky, s jejichž pomocí by bylo možné tyto vzdálenosti překlenout. A přestože se určitá část obchodu v oblasti Středozevního moře a Indického oceánu odehrávala po moři, „hlavním prostředkem cestování, díky němuž se dostalo dříve odděleným civilizacím alespoň těch nejnepatrnějších kontaktů, nebyly lodě plující přes oceány, nýbrž koně křižující stepi“.²³

Myšlenky a technické vynálezy putovaly z jedné civilizace do druhé, často to však trvalo celá staletí. Snad nejdůležitějším kulturním rozptylem, který nebyl důsledkem vojenských výbojů, bylo rozšíření buddhismu do Číny. K tomu došlo asi šest set let po jeho vzniku v severní Indii. Tisk byl vynalezen v Číně v osmém století po Kr. a pohyblivá sazba v jedenáctém, ale v Evropě se tyto vynálezy objevily až ve století patnáctém. Papír znali Číňané již ve druhém století, do Japonska se rozšířil v sedmém století, do střední Asie v osmém, severní Afriky desátém, Španělska dvanáctém a severní Evropy třináctém století. Další z čínských vynálezů, střelný prach, vynalezený v devátém století, se o několik set let později dostal k Arabům a ve čtrnáctém století byl přivezen do Evropy.²⁴

K nejdramatičtějším a nejvýznamnějším kontaktům mezi civilizacemi docházelo, když národ jedné civilizace dobyl území národa náležejícího do jiné civilizace a podrobil si nebo zcela vyhladil jeho příslušníky. Tyto kontakty bývaly obyčejně nejen násilné, ale také velice krátké a docházelo k nim nesouvisle. Počátkem sedmého století začaly poměrně trvalé a někdy i prudké kontakty islámského světa se Západem i s Indií. Avšak nejvíce obchodních, kulturních a vojenských střetnutí se odehrávalo uvnitř jednotlivých civilizací. Indie a Čína byly několikrát napadeny jinými národy (Mongoly, Moguly), nicméně stejně tak procházely obě civilizace dlouhými obdobími vnitřních bojů. Podobně i Řekové obchodovali a válčili daleko více mezi sebou než s Peršany či jinými Neřeky.

Důsledek. Vzestup Západu. Západní křesťanstvo se začínalo vynořovat jakožto samostatná civilizace v osmém a devátém století. Po mnoho staletí

však svou civilizační úroveň za ostatními civilizacemi podstatně zaostávalo. Čína za vlády dynastií Šang, Sung a Ming, islámský svět v době od osmého do dvanáctého století a Byzance od osmého do jedenáctého století Evropu daleko předčily bohatstvím, rozlohou, vojenskou silou, uměleckými, literárními i vědeckými úspěchy.²⁵⁾ Vývoj evropské kultury začal mezi jedenáctým a třináctým stoletím. Tento vývoj usnadnilo „časté a systematické přisvojování si vhodných prvků z vyšších civilizací islámu a Byzance stejně jako úprava tohoto dědictví pro zvláštní podmínky a potřeby Západu“. V téže době došlo ke christianizaci Uher, Polska, Skandinávie a baltského pobřeží. V důsledku christianizace bylo v těchto zemích zavedeno římské právo a další aspekty západní civilizace, došlo ke stabilizaci východní hranice, která od té doby doznala jen malých změn. Během dvanáctého a třináctého století se Evropané pokoušeli získat kontrolu nad Španělskem, podařilo se jim dokonce ovládnout oblast Středomořího moře. Nicméně „první západoevropské zámořské impérium“ se záhy zhroutilo pod vlivem rozmachu turecké moci.²⁶⁾ Nicméně kolem roku 1500 již docházelo k renesanci evropské kultury a společenský pluralismus, rozvíjející se obchod a technologické úspěchy položily základy nové éry světové politiky.

Nesouvislé nebo jen omezeně vícesměrně střety mezi civilizacemi ustou-

pily trvalému, vítěznému a jednosměrnému vlivu Západu na všechny ostatní civilizace. Koncem patnáctého století došlo ke konečnému znovudobytí Iberského poloostrova na Maurech, k prvním průnikům Portugalců do Asie a Španělů do Ameriky. V následujících dvou stech padesáti letech se pod evropskou nadvládu dostala většina západní polokoule a také značná část Asie. Koncem osmnáctého století evropský vliv klesl, neboť Spojené státy, po nich Haiti a nakonec většina Latinské Ameriky se vzbouřily proti evropské nadvládě a dosáhly nezávislosti, avšak v druhé polovině devatenáctého století získal Západ svým obnoveným imperialismem nadvládu nad téměř celou Afrikou, upevnil si kontrolu nad indickým subkontinentem a dalšími částmi Asie. Počátkem dvacátého století získaly západní mocnosti pod přímou či nepřímou kontrolu prakticky celý Střední východ až na Turecko. Evropské země nebo bývalé evropské kolonie v roce 1800 kontrolovaly 35 procent zemského povrchu, v roce 1878 až 65 procent a v roce 1914 dokonce 84 procent. Do roku 1920 tento podíl ještě vzrostl, neboť Velká Británie, Francie a Itálie si mezi sebe rozdělily Osmanskou říši.

V roce 1800 mělo britské impérium 20 milionů lidí a rozkládalo se na ploše 3,8 milionu čtverečních kilometrů. V roce 1900 mělo viktoriánské impérium, nad nímž slunce nezapadalo, 390 milionů lidí a jeho rozloha činila 28 milionů čtverečních kilometrů. Během evropské expanze došlo k naprostému zničení aztécké a jihoamerické civilizace, podmanění indické, africké a islámské civilizace, byla dobyta Čína a podřízena západnímu vlivu. Jedině ruská, japonská a etiopská civilizace, všechny řízené vysoce centralizovanou císařskou autoritou, byly schopny vlivu Západu vzdorovat a udržet si smysluplnou nezávislou existenci. Po čtyři sta let se mezicivilizační vztahy omezovaly na podřizování ostatních civilizací pod nadvládu Západu.

Příčiny tohoto jedinečného a rychlého vývoje lze hledat ve společenské struktuře a vztazích mezi jednotlivými společenskými třídami, rozvoji měst a obchodu, poměrném rozptylu moci v západních společnostech — mezi stavy a monarchou, církevní a světskou autoritou — rodícím se smyslu pro národní povědomí a vzniku státních úřednických aparátů. Nicméně okamžitý zdroj západní expanze byl technologický: rozvoj navigačních systémů pro námořní dopravu, díky níž bylo možné dosáhnout dalekých zemí, a vojenské techniky, která umožnila Evropanům tyto země dobýt. „Západní expanze závisela do značné míry na uplatňování síly, na skutečnosti, že vojenská rovnováha mezi Evropany a jejich zámořskými protivníky se vždy klonila ve prospěch těch prvních; ...klíč k tomu, že se v letech 1500 až 1750 Západu podařilo vytvořit první opravdu globální impéria, spočíval právě ve schopnosti vést válku, jež začala být označována za ‚revoluci ve vojenství,‘“

konstatuje Geoffrey Parker. Tento rozmach byl rovněž usnadněn vyšší úrovní řízení, disciplíny a vycvičenosti západních armád a později také dokonalejšími zbraněmi, dopravními prostředky i lékařským zázemím. To všechno byly důsledky vedoucí úlohy, kterou Západ sehrál v průmyslové revoluci. Západ dobyl svět nikoliv nadřazeností svých idejí, hodnot nebo náboženství (ke kterému konvertovalo jen málo příslušníků jiných civilizací), ale především větší schopností používat organizované násilí. Na Západě se na tuto skutečnost často zapomíná, jinde nikoli.

Kolem roku 1910 byl svět ekonomicky i politicky sjednocen v mnohem větší míře než kdykoli předtím. Mezinárodní obchod coby součást hrubého světového produktu dosáhl úrovně jako nikdy v minulosti. V budoucnu se této úrovni přiblíží až v sedmdesátých a osmdesátých letech. I procentuál-

ní podíl světových investic na celkových investicích byl vyšší než kdykoliv předtím. Civilizace se tehdy rovnala západní civilizaci. Mezinárodní právo bylo vlastně západním mezinárodním právem vycházejícím z Grotiovy tradice. Stejně tak mezinárodní uspořádání bylo západní — postavené na vestfálském modelu nezávislých, ale „civilizovaných“, národních států a koloniálních území pod jejich správou.

Vznik tohoto mezinárodního uspořádání, jehož základ a dominantu tvořil Západ, byl druhou nejdůležitější událostí globální politiky v době od roku 1500. Kromě vztahů s nezápadními společnostmi, které se odehrávaly podle vzorce nadvláda-podřízení, docházelo také k interakci na rovnoprávnější úrovni, a to mezi samotnými západními zeměmi. Tyto kontakty odehrávající se mezi politickými entitami uvnitř jedné civilizace jsou velice podobné těm, k nimž docházelo v civilizaci čínské, indické a řecké. Základem těchto kontaktů byla kulturní homogenita tvořená „jazykem, zákonem, náboženstvím, úředními praktikami, zemědělstvím, formou vlastnictví půdy a snad i příbuzenstvím“. Evropské národy „sdílely společnou kulturu a udržovaly mezi sebou časté kontakty skrze obchod, stálý pohyb osob a velkou vzájemnou provázanost vládnoucích rodů“. Stejně tak mezi sebou prakticky bez ustání válčily; mír zde byl spíše výjimkou než pravidlem. Přestože pod správu Osmanské říše spadala čtvrtina území, které se často považovalo za evropské, na samotné impérium se jako na člena evropského mezinárodního uspořádání nepohlíželo.

Po 150 let převládal v západní vnitrocivilizační politice aspekt velkého náboženského schizmatu, který doprovázely náboženské a dynastické války. Po uzavření vestfálského míru se po další půldruhé století konflikty západního světa odehrávaly především mezi panovníky - císaři, absolutními a konstitučními monarchy, kteří se pokoušeli zvětšit moc

svých úřednických aparátů, armád, zvýšit svou merkantilistickou ekonomickou sílu, a hlavně, což byl nejdůležitější faktor, zvětšit území, jemuž vládli. Během tohoto vývoje vznikaly národní státy a od Francouzské revoluce začalo k hlavním kontaktům docházet spíše mezi národy než mezi panovníky. Slovy R. R. Palmera: „V roce 1793 skončily války králů a začaly války národů." Tento model vlastní devatenáctému století pak přetrval až do první světové války. V roce 1917 se v důsledku ruské revoluce ke konfliktu národních států

přidal konflikt ideologií - ten se nejprve odehrával mezi fašismem, komunismem a liberální demokracií, později pouze mezi dvěma posledními. Během studené války byly tyto dvě ideologie ztělesňovány hlavními velmocmi, z nichž každá svou identitu definovala právě na základě ideologie a ani jedna nebyla národním státem v evropském smyslu slova. Nástup marxismu k moci, nejprve v Rusku, posléze v Číně a Vietnamu, představuje fázi přechodu od mezinárodního evropského uspořádání k postevrop-skému multicivilizačnímu. Marxismus byl produktem evropské civilizace, avšak v ní samotné nezakořnil ani neuspěl. Místo toho byl příslušníky modernizujících a revolučních elit importován do nezápádních společností; Lenin, Mao-Ce-Tung a Ho-Či-Min jej přetvořili ke svým cílům a použili jako zbraň proti Západu, k mobilizaci vlastního národa, k utvrzení národní identity a nezávislosti svých zemí na Západu. Zhroucení této ideologie v Sovětském svazu a její výrazná proměna v Číně a Vietnamu však ještě neznamená, že tyto společnosti automaticky přijmou jinou západní ideologii — liberální demokracii. Ti na Západě, kteří se domnívají, že to je nevyhnutelné, patrně budou překvapeni kreativitou, pružností a individualitou nezápádních kultur.

Interakce: multicivilizační uspořádání. Ve dvacátém století tedy vztahy mezi civilizacemi doznaly změn. Místo toho, aby jedna civilizace jednosměrně působila na všechny ostatní, dochází nyní k intenzivním, trvalým a mnohostranným interakcím mezi všemi civilizacemi. Pomalu se tedy začínají vytrácet oba faktory charakteristické pro první fázi mezicivilizačních vztahů.

Za prve, jak rádi zdůrazňují historici, „západní expanze" již skončila a naopak začala „revolta proti Západu". K oslabení západní moci docházelo nerovnoměrným tempem, došlo k mnoha přerušením a častým zvratům, a to v závislosti na moci ostatních civilizací. Mapa světa z roku 1990 se jen vzdáleně podobá té z roku 1920. Změnila se rovnováha jak vojenské a ekonomické síly, tak politického vlivu. V roce 1990 měl Západ sice i nadále značný vliv na jiné civilizace, nicméně jejich vztah měl stále častěji tu formu, že Západ reagoval na aktuální vývoj v těchto společnostech. Nezápádní společnosti již zdaleka nebyly pouhými objekty Západem tvořených dějin. Tyto společnosti hrají stále

významnější roli a utvářejí nejen své vlastní dějiny, nýbrž i ty západní. Za drahé: v důsledku zmíněného vývoje se mezinárodní uspořádání rozšířilo mimo oblast Západu a získalo multicivilizační ráz. Současně s tím pomalu mizely i konflikty mezi západními státy, které tomuto uspořádání po staletí udávaly ráz. Ke konci dvacátého století skončila „válečná“ fáze vývoje Západu a nastala fáze „univerzálního státu“. V době, kdy toto století končí, tato fáze stále ještě nekončí, neboť západní národní státy se sdružují ve dva polouniverzální státy — Evropu a Severní Ameriku. Avšak tyto dvě entity a jejich konstitutivní jednotky jsou svázány neuvěřitelně propletenou sítí formálních i neformálních institucionálních vazeb. Minulé civilizace ve stadiu univerzálního státu vytvářely velká impéria. Ale jelikož západní civilizace se vyznačuje demokratickou politickou formou, ve stadiu univerzálního státu nevznikne impérium, nýbrž mnohem spíše svazek federací, konfederací, mezinárodních režimů a organizací.

Velkými ideologiemi dvacátého století jsou liberalismus, socialismus, anarchismus, korporatismus, marxismus, komunismus, sociální demokracie, konzervatismus, nacionalismus, fašismus a křesťanská demokracie. Všechny tyto ideologie mají jedno společné - jsou produktem západní civilizace. Žádná jiná civilizace nikdy politickou ideologii nevytvořila. Na Západě však zase nikdy nevzniklo významné náboženství. Všechna velká světová náboženství jsou produkty nezápadních civilizací a ve většině případů jsou starší než západní civilizace. S tím, jak se svět vzdaluje své západní fázi, upadají i ideologie, které se staly pro pozdně západní civilizaci typickými. Jejich místo teď zaujímají náboženství a jiné na kultuře postavené formy identity a angažovanosti. Nastává soumrak vestfálského modelu odluky náboženství a globální politiky, který je typickým produktem západní civilizace. Místo toho lze očekávat, jak se domnívá Edward Mortimer, že „do mezinárodního dění začne více promlouvat náboženství“. Konflikty politických ideologií uvnitř jedné civilizace vystřídá střet kultur a náboženství mezi jednotlivými civilizacemi.

Globální politická geografie tak doznala značných změn - od jednoho světa roku 1920 ke třem světům v šedesátých letech a více než šesti světům v letech devadesátých. Současně s tím se zmenšilo i území ovládané západními světovými impérii v roce 1920. Ke „svobodnému světu“ šedesátých let patřilo i mnoho států nepřátelských komunismu, které však nebyly západní. „Západ“ devadesátých let je tedy ještě mnohem menší. V letech 1988 až

	Tabulka 2.1		
	POUŽÍVÁNÍ TERMÍNŮ „SVC		SVOBODNÝ SVĚT“ A „ZÁPAD“

			1988	Počet výskytů 1993	Procentuální změna výskytů
Now York Times	Svobodný Západ	svět	71 46	44 144	-38 + 213
Washington Post	Svobodný Západ	svět	112 36	67 87	-40 + 142
Congressional Report	Svobodný Západ	svět	356 7	114 10	-68 + 43
Pramen: <i>Lexis/Nexis</i> . Počet výskytů označuje počet článků obsahujících termíny „svobodný svět“ nebo „Západ“. Odkazy na Západ byly znovu přehlednuty, aby bylo dosaženo jistoty, že termín opravdu označuje „Západ“ jako civilizaci nebo politickou entitu.					

1993 se tato proměna odráží i sémanticky na klesající frekventovanosti používání termínu „Svobodný svět“ a naopak frekventovanějším používání označení „Západ“. Rovněž je možné tuto změnu vidět i ve stále častějších odkazech k islámu jako kulturně-politickému fenoménu, k „větší Číně“, Rusku a jeho „blízkému okolí“ a Evropskému společenství, přičemž všechny tyto pojmy se používají v civilizačním kontextu. Mezicivilizační vztahy jsou v této třetí fázi mnohem častější a intenzivnější, než tomu bylo ve fázi první, a daleko rovnoprávnější a vzájemnější, než tomu bylo ve fázi druhé. Rovněž již neexistuje žádná zásadní trhlina jako v době studené války. Podobných menších trhlin je hned několik: mezi Západem a ostatními civilizacemi i mezi nezápadními civilizacemi navzájem.

O mezinárodním uspořádání je možné hovořit, tvrdí Hcdley Bull, pokud „dva nebo více států mají dostatečně kontaktů mezi sebou m.vzájem a mají dostatečně vzájemný vliv na rozhodování toho druhého, aby jej přinutily jednat - alespoň do jisté míry - jako část celku“. Mezinárodní společenství však existuje jenom tehdy, mají-li jeho státy „společné zájmy a hodnoty“, „podílejí se na chodu společných institucí“, „považují se za vázané společnými pravidly“ a mají „společnou kulturu“. Evropské uspořádání v době od sedmnáctého do devatenáctého století bylo mezinárodním společenstvím stejně jako jeho sumerští, řečtí, helčnští, čínští, indiští a islámští

předchůdci. Během devatenáctého a dvacátého století se evropské mezinárodní uspořádání rozšířilo natolik, že pohltilo prakticky všechny společnosti v jiných civilizacích. Do těchto zemí byly rovněž exportovány některé evropské instituce a zvyky. Přesto však tyto společnosti postrádají společnou kulturu, která tvoří pozadí evropského

mezinárodního společenství. Z pohledu britské teorie mezinárodních vztahů je tak svět sice dobře vyvinutým mezinárodním uspořádáním, ale v nejlepším pouze velmi primitivním mezinárodním společenstvím.

Každá civilizace se považuje za střed světa a svou historii píše jako ústřední drama dějin celého lidstva. O Západu toto možná platí v mnohem větší míře než o ostatních kulturách. Podobné monocivilizační úhly pohledu však v multicivilizačním světě ztrácejí na významu i užitečnosti. Na to ostatně již před delší dobou přišli autoři věnující se problematice civilizací. Již v roce 1918 odmítl Spengler krátkozraký pohled na dějiny, který na Západě převládal v podobě přesného dělení historie na starověk, středověk a novověk, a to s tím, že toto dělení je relevantní jenom pro Západ. Je nezbytně, říkal tehdy, vyměnit „ptolcmaiovský pohled na dějiny“ za koper-nikovský a „smyšlenku jedné lineární historie vyměnit za drama celého počtu velkých kultur“. O pár desetiletí později kritizoval Toynbec „provinč-nost a neomalenost“ Západu, která se projevuje „egocentrickou iluzí“, že svět se otáčí kolem něho, že existuje neměnný „Východ“ a že „pokrok“ je nevyhnutelný. Stejně jako Spengler ani on v předpokladu jednoty dějin nevidí žádný užitek — je podle něj iluzí, že existuje „jenom jedna civilizační řeka, ta naše, a že všechny ostatní jsou buď její přítoky, nebo jsou odsouzeny se ztratit v pouštních písčinách“. Fernand Braudel, podobně jako Toynbec padesát let před ním, zdůrazňuje nutnost usilovat o širší perspektivu, o to porozumnět „velkým kulturním konfliktům světa a multiplicitě světových civilizací“. Avšak předsudky a iluze, před nimiž tito myslitelé varovali, stále přežívají a koncem dvacátého století dokonce vyvrcholily v rozšířené a velmi omezené představě, že evropská západní civilizace je v současnosti univerzální civilizací celého světa.

Kapitola 3

Univerzální civilizace? Modernizace